

شہزادی لہس چہ باید کرد
مع
مسافر

شیخ علام علی ایوبی

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

مثنوی

پس چہ باید کرد اے اقوم شرق

مخالف

اقبال

اقبال

مجلد حقوق مع حق ترجمہ حق منیر بیگم صالح الدین سلہارہ خیر نیک اختر علامہ اقبال غنویں

136896

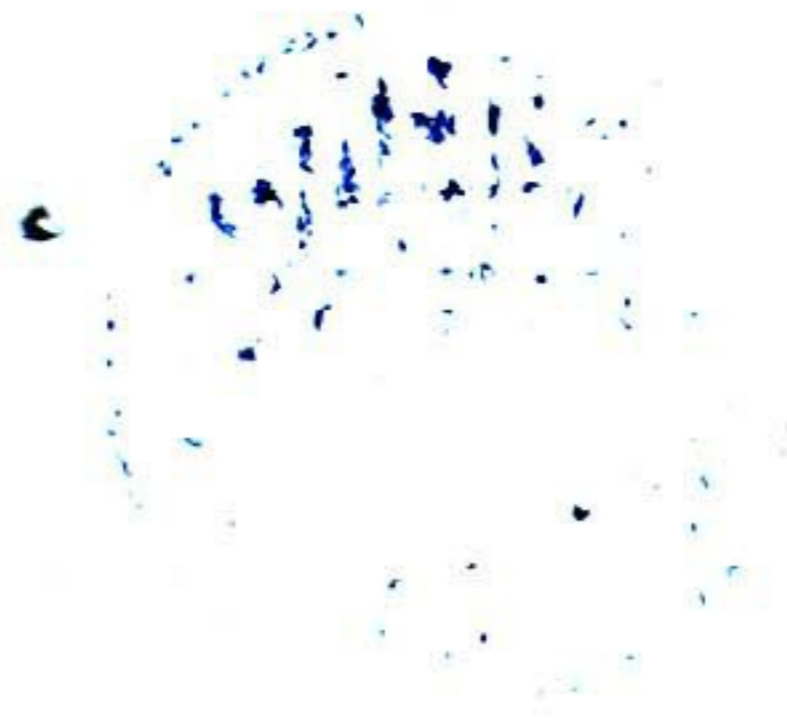
دو ہزار	طبع اول، ۱۹۳۶ء
دو ہزار	طبع دوم، ۱۹۴۴ء
پانچ ہزار	طبع سوم، ۱۹۴۷ء
دو ہزار	طبع چہارم، ۱۹۵۸ء

(دو ہزار پانچ سو تیس)

مثنوی

پسین باید کرد اے قوم شرق

اقبال

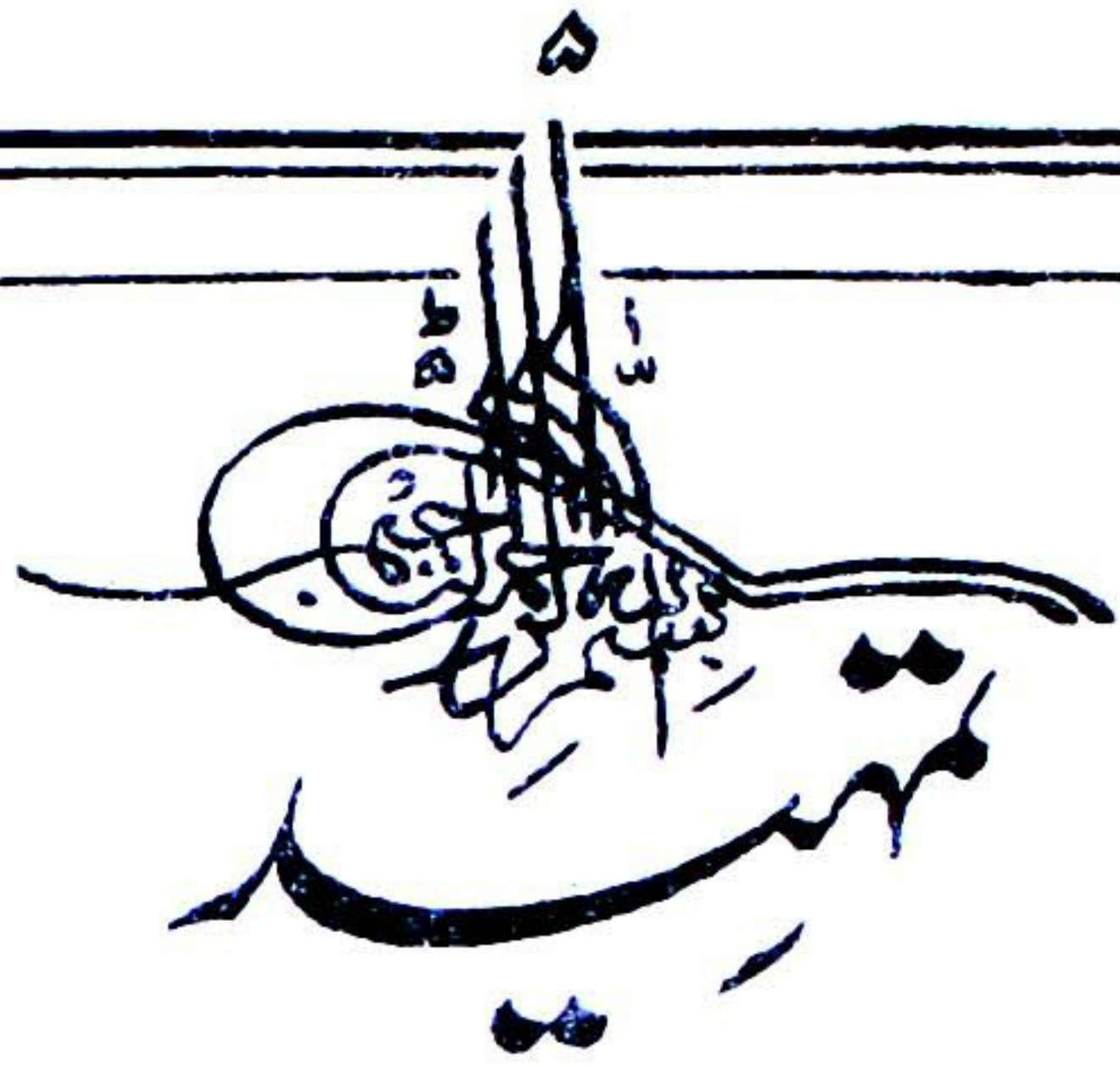
فہرستِ مضامین

نمبر شمارہ	مضمون	صفحہ
۱	بخوانندہ کتاب	۲
۲	تمہید	۵
۳	خطاب بہ مہر عالمناپ	۹
۴	حکمتِ کلیمی	۱۲
۵	حکمتِ فرعونی	۱۶
۶	لا الہ الا اللہ	۱۹
۷	فقتہ	۲۳
۸	مردِ حرم	۲۲
۹	در اسرارِ شریعت	۲۶
۱۰	اشکے چند براقتراق ہندیاں	۳۴
۱۱	سیاستِ حاضرہ	۳۶
۱۲	حرفے چند با اُمتِ عربیہ	۵۱
۱۳	پس چہ باید کردے اقوامِ شرق	۵۶
۱۴	در حضورِ رسالتِ مآب	۶۲

بخوانند کتاب

سپاہ تازہ برانگیرم از ولایت عشق
 کہ در حرمِ خطرے از بغاوتِ خود است
 زمانہ بھیج نداند تحقیقت اورا
 جنوں قباست کہ موزون بقامتِ خود است
 باں مقام رسیدم چو در پیشِ کرم
 طوافِ بام و درین سعادتِ خود است
 گماں مبر کہ خود را حساب و میزان نسبت
 نگاہ بندہ مومن قیامتِ خود است

پیرِ دومی مرشدِ روشن ضمیر
کاروانِ عشقِ دوستی را امیر
منوش برتر ز ماه و آفتاب
خمیرہ را از کبکشاں ساز و طناب
نورِ قرآن در میانِ ہمینہ اش
جامِ حجمِ شمرندہ از آئینہ اش
از نئے آن نے نوازِ پاک زاد
باز شورے در نہادِ من فتاو
گفت جانہا محرمِ اسرار شد
خاور از خوابِ گراں بیدار شد
جذبہ ہائے تازہ اوراد وہ اند
بند ہائے کہنہ را بکشادہ اند
جز تو لے دانائے اسرارِ فرنگ
کس نکونست سستِ نارِ فرنگ
باش مانندِ حسیلِ اللہ مست
ہر کہن تجبسانہ را باید شکست

امتناں را زندگی جذبِ درویش
 بیچ توے زیرِ چرخِ لاجورد
 مومن از عزم و توکل قاهر است
 خیر را او باز میسد اندر شتر
 کوهسار از ضربت او پذیرد
 تامل از محبت آن من خود بود
 در چین ز می مثل بومستور و فاش
 عصر تو از روضه جان آگاه نیست
 فلسفی این روضه کم فهمیده است
 دیده از قندیلِ دل روشن نکرد
 کم نظر این جذبِ گوید جنون
 بے جنون و فنون کارے نکرد
 گوندار و این دوجوہر کافر است
 از نگاہش عالمے زیرِ ذر
 در گریبایش ہزاراں رتخیز
 کہنگی را از تماشا بروہ
 در میانِ رنگِ پاک از رنگِ باش
 دین او جز حجتِ غیر اللہ نیست
 فکر او بر آب و گل سچید است
 پس ندید الا کبود و سرخ و زرد

اے خوش آن مردے کہ دل باکس نداو

بندِ غیر اللہ را از پاکشاد

سیرِ شیریں را نہ فہم گاویش جز بہ شیریں کم بگو ہر از خوش

با حرفِ سفلہ نتوان خوردے گرچہ باشد پادشاہِ روم و لے

یوسف مارا اگر گرگے برو بہ کہ مرے ناکسے اورا خود

اہلِ دنیا بے تخمیل بے قیاس بوریا با فانِ طلسم ناشناس

عجمی مرے پہ خوش شعرے سُرود سوزد از تاثیر او جاں در وجود

نالہ عاشق بگو شمسِ مردمِ دنیا

بانگِ مسلمانِ و دیارِ فرنگ است

معنی دینِ سیاست بازگوئے اہلِ حق را زینِ و حکمت بازگوئے

غم خوردن غم افزایان خورد (روی) زانکه عاقل غم خورد و کورک شکر،
خرقه خود بار است بر دوش فقیر چوں صبا جز بوی گل سماں مگر

قلزمی؟ بادشت و درپیم ستیز

شببھی؟ خود را بہ گلبرگے بریز

سرخ بر مرد حق پوشیدہ نیست روح مومن بیچ میدانی کہ چیست

قطرہ شببم کہ از فوق نمود عقده خود را بدست خود کشود

از خودی اندر ضمیر خود نشست رخ خویش از خلوت افلاک لبست

سوخ سوئے دریائے بے پایاں نکرد خوشین را در صدف پنهان نکرد

اندر آغوش سحر یک دم تنبید

تا بکام غنچه نورس حکمید

خطاب بہ مہر عالم کتاب

می کنی ہر ذرہ را روشن ضمیر	اے امیرِ خاور اے مہرِ منیر
از تو ہر لوشید را ذوق نمود	از تو این سوز و ستر اندر وجود
زورق ز دین تو در بحرِ سیم	می رود روشن تر از دستِ کلیم
لعل را اندر دل سنگ آبداد	پر تو تو ماہ را مہتاب داد
در رگ او موجِ خون از فیض تست	لالہ را سوزِ دروں از فیض تست
تا نصیب از شعاع تو برد	زرگساں صد پردہ را برمی درد
ہر شجر را نخلِ سینا کردہ	خوش بیا صبح مراد آوردہ

زرگساں: مزید علیہ زرگس

تو فروغِ صبح و من پاپایں روز
 تیرہ خاتم را سراپا نور کن
 تا بروز آرم شب افکارِ شرق
 از نوایں نچتہ سازم خام را
 فکرِ شرق آزاد کرد از فرنگ
 زندگی از گرمی ذکر است بس
 چوں شود اندیشہ قوی خراب
 میرد اندر سینہ اش قلبِ سلیم
 بر گراں از حرب ضرب کائنات
 در ضمیر من چراغی بر فروز
 در تجلی ہائے خود ستور کن
 بر فروزم سینہ احرارِ شرق
 گردش و بگرد ہم ایام را
 از سر و من بگیرد آب و رنگ
 حریت از عفتِ فکر است بس
 ناسرہ گردد بدستش سیم ناب
 در نگاہِ او کج آید مستقیم
 چشم او اندر سکوں بند حیات

ناسرہ: کھوٹی

موج از دریا بشکم گرو و بلند گوهر او چون خرف نارا رجمند
 پس نخستین بایدش تطهیر و سکر
 بعد از آن آسان شود تعمیر و سکر

تطهیر: پاک کرنا

حکمتِ کلیمی

تانبوت حکیم حق جاری کند
 پشتِ پابر حکمِ سلطان می زند
 درنگا ہش قصرِ سلطان کہنہ دید
 غیرتِ او بہنتِ ابدِ حکمِ غیر
 پختہ سازد صحبتش ہر عام را
 تازہ غوغائے و ہدایام را
 درسِ او اللہ بس باقی ہوس
 تا نیفتد مرو حق در بند کس
 از نمِ او آتش اندر شاخِ تاک
 در کفِ خاکِ ازومِ او جانِ پاک
 معنیِ جبریل و قرآن است او
 فطرۃ اللہ را نگہبان است او
 حکمتش بر تیز عقلِ ذوفنون
 از ضمیرش امتی آید برون

پشتِ پازون : ٹھکرا دینا

حکمرانی بے نیاز از تخت و تاج	بے کلاه و بے سپاہ و بے خراج
از نگاہش فرودیں خیز و زدنے	در دیر خرم تلخ تر گرد و زدنے
اندر آہ صبح گاہ و حیات	تازہ از صبح نمودش کائنات
بحر و بر از زور طوفانش خراب	در نگاہ او پیام انقلاب
در سِ لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ مِیْهُدِ	تا دلے در سینہ آدم نهد
غرم و سلیم و رضا آموزدش	در جہاں مثل چراغ افروزدش
من نمیدانم چه افسوس می کند	روح را در تن و گویوں می کند
صحبت او بہر حرف را در کند	حکمت او بہر تہی را پر کند

لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ: تبلیغ بابت قرآنی لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ یعنی مومن خوف و غم سے پاک ہیں۔

بند در ماندہ را گوید کہ خیز	ہر کہن معبود را کن ریز ریز
مرد حق! افسونِ این دیر کہن	از دو حرفِ رتی اَلَا عَلٰی اشکن
فقر خواہی از تہمتی مثال	عافیتِ حالِ تُو نے در جاہ مال
صدق و اخلاص و نیاز و سواد و در	نے زر و سیم و قماشِ سرخ و زر
بگذر از کاؤس و کئے اے زندہ	طوفِ خود کن گردِ ایوانے مگرد
از مقامِ خویش دور افتادہ	گر کسی کم کن کہ شاہینِ ادبہ
مرغک اندر شاخسارِ بوستان	بر مرادِ خویش بند و آشیان
تو کہ داری فکر تِ گردوں مسیر	خویش را از مرغکے کمتر مگیر
دیگر ایں نہ آسماں تعمیر کن	بر مرادِ خود جہاں تعمیر کن
چوں فنا اندر رضائے حق شود	بندہ مومن قضائے حق شود

چار سوئے بافضائے نیلیکوں
 از خمیبِ ریاکِ و آید بروں
 در رضائے حق فنا شو چوں سلف
 گوهرِ خود را بروں آرا از صدق
 در ظلامِ این جہانِ سنگ و خشت
 چشمِ خود روشن کن از نورِ شریقت
 تانہ گیری از جلالِ حق نصیب
 ہم نیابی از جمالِ حق نصیب
 ابتدائے عشق و مستی قاہری است
 انتہائے عشق و مستی لبری است
 مردِ مومن از کمالاتِ وجود
 او وجود و غیب او ہر شے نمود

گر گنجِ سرسوز و تاب از لالہ
 جز بکامِ او نہ گردد مھر و مہ

وائے قوتے کرمتہ تدریس برید
می شہود و در علم و فن صاحب نظر

محکم دیکھیں الدین رازی
۱۴۱۱ھ

نقشِ حق را از نگینِ خود ستود	در ضمیرش آرزو ہا زاد و مرد
بے نصیب آمد از اولادِ غمبورد	جاں بہ تن چو مردہ در خاکِ گود
از حمیابِ بیکانہ پیرانِ کہن	نو جواناں چوین ناناں مشغولِ تن
در دلِ ثناں آرزو ہا بے ثبات	مردہ زابید از بطونِ اُتہات
دخترانِ او بزلتِ خود اسیر	شوخی چشم و خود نما و خوردہ گیر
ساختہ، پرواختہ، دل بانختہ	اہرواں مہشل و دو تیغِ آختہ
ساعدِ یمینِ ثناں عمیشِ نظر	سینہ ماہی بموج اندر نگر
ملتے خاکِ ترا و بے شر	صبح او از شامِ اوتار یک نثر
ہر زمان اندر تلاشِ ساز و برگ	کارِ او فکرِ معاش و نرسِ مرگ

بطون: جمع بطن، پیٹ

اتہات: جمع اُتم، مادر

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

بخت می گویم از مردان حال
 لا و الا احتساب کائنات
 هر دو تقدیر جهان کاف و نون
 تانه رمز لا اله آید بدست
 در جهان آغاز کار از حرف لا
 ملت کز سوز او یک دم تپید
 پیش غیر الله لا گفتن حیات
 از جنونش هر گریبان چاک نیست
 امتنا را لا جلال الا جمال
 لا و الا فتح باب کائنات
 حرکت از لا زاید الا سکون
 بند غیر الله را نتوان شکست
 این نخستین منزل مرد حیات
 از گل خود خویش را باز آید
 تازه از هنگامه او کائنات
 در خود این شعله هر خاشاک نیست

جذبہ اور دل یک ندرہ مرو می کند صدرہ نشیں را رہ نود
 بندہ را با خواجہ خواہی در ستیزہ؟ تخم لاک در مشیت خاک او بریز
 ہر کرا این سوز باشد در جگر ہوش از ہول قیامت بیشتر
 لامقام ضرب تائے لیے بیلے این غور عدہت نے آواز نے

ضرب او ہر لودہ اساز و نبود
 تا بروں آئی ز کرد اب وجود

باتومی گویم ز ایام عرب تا بدانی پختہ و خام عرب
 ریز ریز از ضرب ولات و منات در جہات آزاد از بند جہات
 ہر قبائے کہنہ چاک از دست او قیصر و کسرے ہلاک از دست او

غور عدہ: بجلی کی کڑک

گاہ دشت از برق و بارانِش بدد
گاہ بحر ز زور طوفانِش بدد
علی در آتش او مثلِ خس
ایں ہمہ منگامہ لآ بود و بس
اندریں ویر کہن پیسہم تپید
تا جہانے تازہ آمد پدید
بانگِ حق از صبح خیر ہائے او
ہر چہ بہت از تخم زہائے او
اینکہ شمع لالہ روشن کردہ اند
از کفِ راجے او آورہ اند

لوحِ دل از نقشِ غیر اقدس شست

از کفِ خاکش دو صد منگامہ رست

ہم چہاں بینی کہ در دور فرنگ
بندگی با خواجگی آمد بچنگ
روس را قلب و جگر گردیدہ خون
از ضمیرش حرفِ لآ آمد بوس
آن نظام کہنہ را بر ہم زدہ است
تیز نیشے بر درکِ عالم زدہ است

کردہ ام اندر مقاماتش نگہ
 فکر او در تبت دبا و لا بماند
 آیدش روزے کہ از دور جنوں
 در معت ام لانیسا بد حیات
 لا و الا ساز و برگ امتاں
 در محبت پختہ کے گرد و خلیل
 اے کہ اندر حجرہ ہا سازی سخن
 این کہ می بینی نیز دبا و وجہ
 لا سلاطین، لا کلیسا، لا الہ
 مرکب خود را سوئے الا نراند
 خویش را زین تند باد آرد برون
 سوئے الا می خرامد کائنات
 نفی بے اثبات مرگ امتاں
 تا نگردد لا سوئے الا و لیل
 نعرہ لا پیش نمردے بزن
 از حبل الہ لا الہ آگاہ شو

ہر کہ اندر دست او شمشیر لا است

جملہ موجودات را فرمانرواست

دلیل: راہ نما

فقر

چسیت فقرے بندگان آب گل	یک نگاہِ راہ میں ایک زندہ دل
فقر کارِ خویش را سنجیدن است	برو و حرفِ لا الہ چھیدن است
فقر خیر گیر با نانِ شعیب	بستہ فقر اک اور سلطانِ مسیب
فقر ذوق و شوق و تسلیم و رضا است	ما اےینیم این متاعِ مصطفیٰ است
فقر بر کتب و بیایں شیخوں زند	بر نوامیس جہاں شیخوں زند
بر ممتا مِ دیگر انداز و ترا	از زجاج الماس می سازد ترا
برگ و سازِ اورت آرنِ عظیم	مرد و رویشے نہ بخد دریم

نوامیس: جمع ناموس، مراد قدرت کی پوشیدہ قوتوں سے ہے۔

گرچہ اندر بزم کم گوید سخن
 بے پراں را ذوقِ پیوستے ہد
 با سلاطین در دستِ مرد فقیر
 از جنوں می افکند ہوتے بہر
 می نگیرد جز باں صحرا ہمت
 قلب اور اوت از جذبِ سلوک
 آتشِ ماسوزناک از خاکِ او
 بر نفیستد ملتے اندر نبرد
 آبروئے ماز استغنائے اوست
 خوشی تین را اندر این آئینہ ہیں
 یک دم او گرمی صد آنجن
 پیشہ را تمکین شہبانے دہد
 از شکوہ بوریالرز و سریر
 وار ہاند حلق را از جبر و قہر
 کاندرو شاہیں گریند از جم
 پیش سلطان نعرۃ اولک ملوک
 شعلہ ترسد از خس و خاشاکِ او
 تا درو باقیست یک در ویش مرد
 سوزہ ما از شوق بے پروائے اوست
 تا ترا بخشند سلطانِ مہیں

حکمت میں دل نوازی ہائے فقر

قوت میں بے نیازی ہائے فقر

مومناں را گفت آن سلطانِ دین	و مسجد میں ہیں ہمہ روئے زمین،
الاماں از گردشِ نہ آسماں	مسجدِ مومن بدستِ دیگر اں
سخت کوشد بندہ پاکیزہ کیش	تا بگیرد مسجدِ مولائے خویش
اے کہ از ترکِ جہاں گوئی ملو	ترکِ این دیر کہن تسخیر او
را کیش بودن از دوارستن است	از مقامِ آب و گل بر جستن است
صیدِ مومن این جہانِ آب و گل	باز را گوئی کہ صیدِ خود بہل؟

مسجد میں ہیں الخ: تلمیح ہے جنہور رسالت مآب کی ایک شہور حدیث کی طرف

جس میں ارشاد ہے کہ تمام روئے زمین بھری مسجد ہے۔

عل نشد این معنی مشکل مرا شاہیں از افلاک بگریزد چرا
 وائے آن شاہیں کہ شاہینی نگرد مرغکے از چنگ و نامد بدرد
 در کنا مے ماند زار و سرنگوں
 پر نہ زد اندر فضائے نیلگوں

فقرِ قرآنِ احتسابِ بہت بود نے رہا ب وستی رقص و سرود
 فقرِ مومنِ حسبت؟ تسخیرِ جہات بندہ از تاثیر و مولا صفات
 فقرِ کافرِ خلوتِ ثبت و در بہت فقرِ مومنِ لذتِ بحر و بر بہت
 زندگی آں را سکونِ غار و کوہ زندگی این را زمرگِ باشکوہ
 آں خدا را جستن از ترکِ بدن این خودی را برفسانِ حق نون
 آں خودی را کشتن و اسوختن این خودی را چوں چراغِ اندر زتن

کنام: باز کے رہنے کی جگہ

فقیر چوں عرباں شود زیر سپهر از نہیب او بلرزد ماه و مہر

فقیر عرباں گرمی بدر و حنین فقیر عرباں بانگ تکبیر حسین رضی

فقرا تا ذوقِ عربیانی نماند

آن جلال اندر مسلمانانی نماند

وائے ماے وائے ایں دیر کہن تیغ لاد کف نہ تو دار می نہ من

دل ز غیر اللہ بہ پڑ ازے جواں ایں جہان کہنہ در بازے حوائے

تا کجا بے غیرت دین ز لیستن اے مسلمان مردان اسنت ایں لیستن

مرد حق باز آفریند خویش را جز بہ نور حق نہ بیند خویش را

بر عمیارِ مصطفیٰ خود را زند

تا جہانے دگرے پیدا کند

آہ زان قومے کہ از پا برفتاد
 داستان او پیرس از من کہ من
 در گلویم گریہ ہا گرو و گرہ
 مسلم این کشور از خود نامید
 لاجرم از قوت دین بدظن است
 از سہ قرن این امت خوار و زبلا
 پست فکر و دین نہاد و کور و وق
 زشتی اندیشہ اورا خوار کرد
 تانداں از مقام و منزلت
 میر و سلطان زاد و ولستے نژاد
 چوں بگویم آنخپہ ناید و سخن
 این قیامت اندرون سیدہ بہ
 عمر ہا شد با خدا مرے ندید
 کاروان خویش را خود بہرین است
 زندہ بے سوز و سہر اندرون
 مکتب ملائے او محروم شوق
 افتراق اورا ز خود بزار کرد
 مرد و فوق انقلاب اندر و ش

افتراق : پراگندگی

قرن : صدی

خستہ و افسردہ و حق ناپذیر	طبیع ادبے صحبتِ مردِ خمیر
منفلس و قلاش و بے پڑہست او	بندہ رو کردہ مولاست او
نے بدل نور سے کہ شیطانے بڑ	نے بکف مالے کہ سلطانے بڑ
گرچہ گوید از محنتِ سامِ با نرید	شیخ اولر و فرنگی را مرید
زندگانی از خودی محرومی است	گفت میں رونق از محکومی است

دولتِ اغیار را رحمتِ شہر

رقص ہا گرو کلیسا کرد و مرد

می شناسی عصرِ بابا ما چہ کرد!	اے تھی از ذوق و شوقِ سوز و درد
از جمالِ مصطفیٰ بیگانہ کرد	عصرِ مارا از ما سگانہ کرد

گرو: انگریزی لفظ لارڈ کا مفہم

سوزاوتنا از میان سینہ رفت	جو ہر آئینہ از آئینہ رفت
باطن این عصر را شناختی	داد اول خویش را در باختی
تا دماغ تو بہ پچا کش فتاد	آرزوی زندہ در دل نراد
احتساب خویش کن از خود مرو	یک دو دم از غیر خود بیگانہ شو
تا کجا این خوف و سواس ہر اس	اندراہیں کشور مقام خود شناس
ایں چمن دار و بسے شاخ بلند	بزرگوں شاخ آشیان خود مہند
نغمہ داری در گلوائے بے خبر	جنس خود شناس و بازار خان میر
خوشتن را تیزی شمشیر وہ	باز خود را در کف تفتیر وہ
اندرون تست سیل بے پناہ	پیش او کوہ گراں مانند گاہ

داد اول الخ: یعنی تو نے اپنے آپ کو پہلے ہی داؤ میں مار دیا۔

سبیل تمکین نہ آسون است یک نفس آسودنش نابودن اہمیت
 من نہ ملا، نے فقیہہ نکتہ ور نے مرا از فقر و درویشی خبر
 در رہ دین تریزین و سست گام پنختہ من خام و کارم ناتمام
 تادریں پر اضطرابم دادہ اند یک گرہ از صد گرہ بکشادہ اند

از تب و تابم نصیب خود نگیر
 بعد ازین ناید چو من مرد فقیر

تمکین : وقار، شان و شوکت

مردِ حُر

مردِ حُر محکم زور و لا تخف
 مردِ حُر از لالہ روشن ضمیر
 مردِ حُر چوں اشتران بالے برو
 پائے خود را آبخناں محکم نهد
 جان او پایندہ تو گمرد و ز موت
 ہر کہ سنگ لہ را دانند حاج
 گدھی طبع تو از صہبائے اوست
 ما بمیدان ہر عجب او سر بکفت
 می نہ گمرد و بندہ سلطان و میر
 مردِ حُر بارے برو خالے سے خورد
 نبض رہ از سوز او بر می جہد
 بانگ تکبیرش بڑا ز خوف و صوت
 گیرد آں درویش از سلطان خراج
 جوئے تو پروردہ در مائے اوست

لا تخف: تبلیغ آیت قرآنی کی طرف یعنی خوف نہ کر۔

پاوشا ہاں درقباہائے حریر
 سڑویں مارا خبر اورا نظر
 ماکلیسا دوست! مسجد فروش!
 نے معان بندہ نے ساغربست
 چہرہ گل از نم او حسرت
 وارواندر سینہ تکبیر اُمم
 قبلہ ماگہ کلیسا گاہ دیر
 ماہمہ عبید فرنگ او عبیدہ
 صبح و شام ماہ فکر ساز و بیک
 در جہان بے ثبات اورا ثبات
 زرد و آرزو سہم آں عرباں فقیر
 او درون خانہ ما بیرون در
 او ز دست مصطفیٰ پیمانہ نوش
 ماتھی پیمانہ او مست المست
 زالتش ما دو داو روشن ترا
 در حین او مست تقدیر اُمم
 او نخواہد رزق خویش از دست غیر
 او نہ گنجد در جہان رنگ و بو
 آخر ما چسبیت بہ تلخہائے مرگ!
 مرگ اورا از مقامات حیات!

اہلِ دل از صحبتِ ماضی	گل ز فیض صحبتش دارائے دل
کارِ ما و وابستہ تخمین وطن	او ہمہ کردار و کم گوید سخن
ماگدایاں کوچہ گرد و فادہ مست	فقرِ او از لالہ تیغے بدست
ماپر کا ہے اسیرِ گرد باد	ضریش از کوہِ گراں جوئے کشاد
مہرِ او شو ز ما بیگانہ شو	خانہ ویراں باش صاحبِ خانہ شو
شکوہ کم کن از سپہرِ گرد گرد	زندہ شو از صحبتِ آن زندہ مرد
صحبت از علم کتابی خوشتر است	صحبتِ مرانِ حرام آدم گہر است
مردِ حردیئے زلف و بکیراں	آب گیر از بحر و نئے از ناوداں
سینہ این مرد می جو شد چو دیگ	پیش او کوہِ گراں یک توہ یک!

ناوداں: پرنالہ

زلف: عمیق، گہرا

روزِ صلح آں برگ و سازِ انجمن ہم چو بادِ وسوسہ روئیں اندرِ چمن
 روزِ کس آں محرمِ تقدیرِ بخشش گورِ خود می کند و از شمشیرِ بخشش!
 اے سرت گروم گریز از ما چو تیر دامن او گیر و بے تابا نہ گیر
 می نہ روید تخمِ دل از آب و گل بے نگاہی از خداوندانِ دل

اندر این عالم نیرزی باشی
 تانسیا و نیزی بدامان کسے!

در اسرار شریعت

نکتہ ہا از پیرِ رومِ احوستم خویش را در حرفِ او حوستم
 مال را گر بہر دین باشی جمول (دروہی) نعم مالِ صالح گوید رسولؐ
 گر نداری اندر این حکمت نظر تو غلام و خواجہ تو سیم زرد
 از تہی دستاں کشادہ متناں از چین منعم فساد متناں
 جدت اندر چشم او خوار بہت بس کنگی را او خریدار بہت بس
 دزدگاہش نا صواب آ صواب ترسدا ز ہنگامہ ہائے انقلاب

نعم مال صالح: حدیث نبوی، مطلب یہ ہے کہ اگر مال دولت

دینی امور پر خرچ کرنے کے لئے جمع کیا جائے، تو وہ مال صالح ہے۔

عاجہ نان بندہ مزدور خورد
آہستے دختِ مزدور برد
در حضورش بندہ می نالد چونے
بر لبِ و نالہ ہائے پے بہ پے
نے بجائش بادہ و نئے در سبوت
کاخِ ہامیہ کرد و خود بکوست

اے خوش آن منعم کہ چوں و شین لست

در جنینِ عصرے خدا اندیش لست

تا ندانی نکمتِ اکلِ حلال
بر جماعتِ رستگرو دبال
آہ بید پے میں مقام آگاہ نیست
چشم او بنظر بنور اللہ نیست
اوندا ندر حلال و از حرام
حکمتش خام است و کارش ناتمام

بنظر بنور اللہ: تبلیغ ہے حدیثِ نبوی کی طرف جس کا مطلب ہے

کہ مومن اللہ کے نور سے دیکھتا ہے۔

اُمتے بر اُمتے دیگر چرود دانہ این می کار و آن حال برود
 از ضعیفان نال بودن حکمت است از تن نشان حال بودن حکمت است
 شیوہ تہذیب نو آدم درمی است پرودہ آدم درمی ہو اگر می است
 این بنوک این فکر چالاک یہود نور حق از سینہ آدم ربود

تاتہ و بالانہ گرد و این نطنام

دانش و تہذیب دین سو دوائے خام

آدمی اندر ہبسان خیر و شر کم شناسد نفع خود را از ضرر
 کس نداند زشتی خوب را چسبیت جاوہ ہموار و ناہموار چسبیت

بنوک : بنک کی جمع ، عربوں نے اس انگریزی لفظ کو

معرب کر لیا ہے۔

شرع بر خیزد ز اعماق حیات
 روشن از نورش ظلام کائنات
 گویا داند حرامش را حرام
 نیست این کار فقہاں السیر
 حکمش از عدل است و تسلیم رضا
 بانگاہے دیگرے اور انگر
 از فراق است آرزو ہا سینہ تاب
 از جدائی گرچہ جاں آید لب
 مصطفیٰ و او از رضائے او خبر
 نیست در احکام دین چہیزے دگر
 تختِ جم پو شید زیر پوریا است
 فقر و شاہی از مقاماتِ رضا
 حکمِ سلطان گیر و از حکمش منال
 روز میدان نیست و ز قبل و قال
 بیخ او اندر ضمیر مصطفیٰ است
 تو نمائی چوں شود او بے حجاب
 صلِّ او کم جور ضائے او طلب
 روز میدان نیست و ز قبل و قال

اعان: جمع عمق، گہرائی

تا تو انی گردن از حکمش پیچ تانہ پید گردن از حکم تو پیچ

از شریعت احسن التَّقْوِيمِ شو

وارثِ ایمانِ ابرہا، ہم شو

پس طریقتِ حسیتِ اے الاصفیٰ شرع را دیدن بہ اعماقِ حیات

فاش می خواہی اگر اسرارِ دین جز بہ اعماقِ ضمیرِ خود مبین

گرنہ بینی، دین تو مجبوری است این چنین دین از خدا مجبوری است

بندہ تا حق را نہ ببیند آشکارا بر نمی آید ز حسبِ اختیار

تو یکے در فطرتِ خود غوطہ زن مرد حق شو بر ظن و تخمین متن

اَحْسَنَ التَّقْوِيمِ: تبلیغ ہے آیت قرآنی کی طرف، جس کا مطلب یہ ہے

کہ وجود انسانی کی ساخت نہایت احسن طریق پر ہوتی ہے۔

تا بہ پنی زشت و خوب کار عیبت
 ہر کہ از سترنی گیس و نصیب
 اے کہ می نازی بہ قرآن عظیم
 در جہاں اسرار دیں رافاش کن
 کس نہ گرو در جہاں محتاج کس
 مکتب و ملا سخن با سخا کنند
 زندہ قومے بود از تاویل مرد
 صوفیان با صفا را دیدہ ام
 عصر من پیغمبرے ہم آفرید
 ہر یکے دانائے قرآن و خبر
 اندر این نہ پرودہ اسرار عیبت
 ہم بہ جبریل امیں گرو و قریب
 تا کتب اور حجرہ می باشی مقیم
 نکتہ شرع مبیں رافاش کن
 نکتہ شرع مبیں این است و بس
 مومناں این نکتہ را شناسا کنند
 آتش او در ضمیر او فسد
 شیخ مکتب را نکو سخیدہ ام
 آنکہ در تہ آں بغیر از خود ندید
 در شریعت کم سواد و کم نظر

عقل و نقل افتادہ در بند ہوس
منبرِ شاہ منبرِ کاک است و بس
زین کلیماں نسبت امید کشود
استیں ہا بے یدہ بیضا چہ سو؟

کارِ اقوام و ملل ناید درست
از عمل بنما کہ حق در دست تست

منبرِ کاک: کاک ایک قسم کی چھوٹی سی روٹی ہے۔ منبرِ کاک اس چوہی مینر کو
کہتے ہیں جس پر نان بائی روٹی رکھ کر بیچتا ہے۔

اشکے چند براقتیں ہیں

اے ہمالہ اے اٹکن اے دو گنگ	زسین تاکے چناں بے آب و رنگ
پیر مرداں از فراست بے نصیب	نوجواناں از محبت بے نصیب
شرق و غرب آزاد و مانجھیر غیر	خشتِ ماسرما یہ تعمیر غیر
زندگانی بر مراد و گیراں	جادواں مرگ است نئے خواب گراں
نیست این مرگے کہ آید آسماں	تخم اومی بالدا از اعماق جاں
صید اوانے مردہ شو خواہ نہ گور	نئے ہجوم دوستاں از نزد و دور
جامہ کس در غم او پاک نیست	دو رخ او آں سوئے افلاک نیست
در ہجوم روزِ حشر اورا مجو	ہست در امروز او فردائے او

مردہ شو: غسل دینے والا

ہر کہ این جاوانہ کشت این جاو رو و
 پیش حق آن بند را برون چه بود
 امتی کز آرزو نیستی نہ خورد
 نقش اورا فطرت از گیتی نشود
 اعتبار تخت و تاج از ساحری است
 سخت چیں سنگ این براج از ساحری است
 در گذشت از حکم این سحر مبیں
 کافر می از کفر و بیداری زویں
 ہندیان با یک گرا و تختند
 فتنہ ہائے کہنہ باز این گنجتند
 تا فرنگی قومے از مغرب زمین
 ثالث آمد در نزاع کفر و دین

کس نداند جلوہ آب از سراب
 انقلاب! انقلاب! انقلاب!

اے ترا ہر لحظہ فکر آب و گل
 از حضور حق طلب بیک نہ دل
 آشیانہش گر چہ در آب و گل است
 نہ فلک سرگشہ این بیک دل است

تانہ پنداری کہ از خاک است او
 از بندگی ہائے افلاک است او
 این جہاں اور احقریم کوئے دوست
 از قبائے لالہ گیر دلوئے دوست
 ہر نفس باروزگار اندر ستیز
 سنگِ ہ از ضربت اور نیز
 آشنائے منبر و دار است او
 آتشِ خود را نگہدار است او
 آجوبے و بحر ہا دار و ببر
 می دہد جو بخش ز طوفانے خبر
 زندہ و پایندہ بے نان تنور
 میر و آں ساعت کہ گردو بے حضور
 چون چراغ اندر شبستان بدن
 روشن ازوے خلوت و ہم سخن
 این جنس دل خود نگر، اللہ مست
 جز بہ درویشی نمی آید بدست

اے جواں دامانِ او محکم گجیر

در غلامی زادو آزا دمیر

سیاسیاتِ حاضرہ

می کند بندِ غلامانِ سخت تر
 حریت می خواند اورا لے بصر
 گرمی ہنگامہ جمہور وید
 پردہ بر روئے ملوکیت کشید
 سلطنت را جامع اقوام گفت
 کار خود را پختہ کر دو خام گفت
 در فضائش بال و پر نتوان کشود
 با کلیدش بسج در نتوان کشود
 گفت با مرغِ قفسِ اے درمند
 اشیاں در خانہ صیاد بند
 ہر کہ سازد اشیاں دشت مرغ
 او نباشد ایمن از شاہین و مرغ
 از فسولش مرغ ز بوکِ اہ مست
 نالہ ہا اندر گلوئے خود شکست
 حریت خواہی بہ پیچاکش مہفت
 تشنہ میر و برہم تا کش مہفت

الحذر از گرمی گفتار او الحذر از حرفِ پهلودار او
چشمِ با از سرمه اش بے نور تو بندهٔ مجبور از و مجبور تو
از شرابِ سا تکینش الحذر از تمسارِ بد نشینش الحذر
از خودی غافل نہ گرد و مروجر حفظِ خود کن جب افیوش مخور

پیشِ فرعونان بگو حرفِ کلیم

تا کند ضربِ تو در یارِ ادونیم

داغم از رسوائی این کارواں در آسیرِ اندیدم نورِ جاں
تن پرست و جاہ مست کم نگہ اندر روشِ بے نصیبِ از لالہ
در حرمِ زاد و کلیسا را مرید! پردهٔ ناموسِ ما را بردرید

پهلودار: ایسی بات جس کے کئی معانی نکل سکتے ہوں۔ - سنگیں: پیالہ

دامن اور اگر فتن ابلہی است
 اندرین راہ تکبیر بر خود کن کہ مرد
 آہ از قوسے کہ چشم از خویش بست
 تا خودی در سینہ ملت ببرد
 گرچہ وار و لا الہ اندر نہاد
 آنکہ بخشید بے یقینیاں را یقین
 آنکہ زیر تیغ گوید لا الہ
 آن سرور آن سوز مشتاقی نماید
 اے مسلمان اندرین دیر کہن
 جہد با توفیق ولذت و طلب
 سینہ او از دل روشن تہی است
 صید آہو با سگ کورے نکرد
 دل بے غیر اللہ واد، از خود بست
 کوہ کاہی کرد و باد اورا ببرد
 از لطفون او مسلمانے نژاد
 آنکہ لرزد از سجود او زمین
 آنکہ از خویش بر وید لا الہ
 در حرم صاحب دلے باقی نماید
 تا کج با شہی بہ بند اہرمن
 کس نیاید بے نیاز نیم شب

زیستین تاکے بہ بحر اندر چو خس
سخت شو چوں کوہ از ضبطِ نفس

گر چہ دانا حالِ دل با کس نگفت
از تو درویش تو انم نہفت
تا غلام در عسلا می زادہ ام
ز استان کعبہ ورافتادہ ام
چوں بنام مصطفیٰ خوانم رود
از خجالت آب می گورد و جود
عشق می گوید کہ اے محکوم غیر
سینہ تو از زبان مانند بر

تا نداری از محبت رنگ بود

از درویش خود می آلا نام او

از قیام بے حضور من میرس
از سجود بے سرور من میرس
جلوہ حق گر چہ باشد یک نفس
قسمت مردان آزاد بہت بس

مرے آزادے چو آید در سجود در طوفانِ گرم رو چرخِ کبود
 ماغلاماں از جلاش بے خبر از جمالِ لازواش بے خبر
 از غلامے لذتِ ایماں مجو گر چہ باشد حافظِ قرآن، مجو
 مومن است پیشہ و آذری است دین و عرفانِ سراپا کافر است
 در بدن داری اگر سوزِ حیات ہست معراجِ مسلمان در صلوات
 و نداری خونِ گرم اندر بدن سجدۂ توفیقیت جز رسمِ کہن
 عیدِ آزادانِ شکوہِ ملک و دین
 عیدِ محکوماں، ہجومِ مومنین!

ہست معراجِ مسلمان الخ: تلیح حدیث حضور رسالت مآب کی طرف، جس کا
 مطلب یہ ہے کہ نماز معراج ہے مرد مومن کے لئے۔

حرفے چند با اُمتِ عربیہ

اے دروہشت تو باقی تا ابد نعرۃ لا اقیصر و کسر ہئے کہ زو؟
 در جہانِ نرد و دور و پید زود اولین خوانندہ قرآن کہ بعد؟
 رمزِ الا اللہ کرا آموختند؟ این چراغِ اول کجا فروختند؟
 علم و حکمت ریزہ از خوان کسیت؟ آیہ فاصبحتم اندیشان کسیت؟
 از دم سیریاں اقی لقب لاله رُست از یک صحرائے عرب

لا اقیصر و کسر ہئی: تلمیح ہے مشہور حدیث کی طرف ہلاکِ قیصر
 فلا قیصر بعد لا الخ
 فاصبحتم: تلمیح ہے آیہ قرآنی کی طرف فاصبحتم
 بنعمتہ، اخوانا۔

حزبت پروردہ آغوشِ اوست	یعنی امروزِ ام از دوشِ اوست
اوسے در پیکرِ آدم نہاد	اولقاب از طلعتِ آدم کشاد
ہر خداوندِ کہن را اوشکست	ہر کہن شاخ از نم او غنچہ بست
گرمی ہنگامہ بدر و حسین	حمید و صدیق و فائق و حسین ^{رض}
سطوت بانگِ صلوات اندر نبرد	قرابتِ الصفت اندر نبرد
تیغِ ایوبی نگاہِ بایزید	گنہائے ہر دو عالم را کلید
عقلِ دل را مستی از یک جامے	اختلاطِ ذکر و شکرِ روم و لے

الصفت : سورہ قرآن کا نام ہے۔

ایوبی : سلطان صلاح الدین ایوبی رحمۃ اللہ علیہ۔

بایزید : حضرت بایزید بسطامی مشاہیر اولیائے امت سے ہیں۔

روم و لے : یعنی حضرت جلال الدین رومی اور امام فخر الدین رازی۔

علم و حکمت، شرع و دین، نظم امور
 اندرون سینہ دل ہانا عبود
 حسن عالم سوزا حجرا و تاج
 آنکہ از قدوسیاں گیر و خراج
 این ہمہ یک لحظہ از اوقاتِ وست
 یک تجلی از تجلیاتِ وست
 ظاہرش این جلوہ ہائے ولفروز
 باطنش اذعارِ فاں نہیاں ہنوز

محمد مجید مراد سولِ پاک را

آں کہ ایماں داد منشتِ خاک را (خواجہ عطار تبریزی)

حق ترا براں ترا ز شمشیر کرد
 سارباں را را کب تفتیر کرد
 بانگِ تکبیر و صلواتِ حربِ ضرب
 انداں غوغا کشادِ شرق و غرب
 اے خوش آں مجذوبی و دلِ بزرگی
 آہ زیں دل گیسوی و افسردگی
 کارِ خود را اُمتاں بر بند پیش
 تو ندانی قیمتِ صحرائے خویش

اُمتی بودی اُمم گرویدہ
 ہر کہ از بندِ خودی وارست، مرد
 آنچه تو با خویش کردی کس نکرد
 اے ز افسونِ فرنگی بے خبر
 از فریب او اگر خواہی اماں
 حکمتش ہر قوم را بے چارہ کرد
 تا عرب در حلقہٴ دہش فنا
 عصرِ خود را بنگر اے صاحبِ نظر
 قوت از جمعیتِ دینِ مہین
 تا ضمیرش را زوانِ فطرت است
 مردِ صحرا پا سببانِ فطرت است

بزمِ خود را خود ز ہم پاشیدہ
 ہر کہ با بیگانگان پوسیت، مرد
 روحِ پاکِ مصطفیٰ آمد بدرد
 فتنہ ہا در استین او نگر
 اشتراکش را ز عرضِ خود بران
 وحدتِ اعرابیاں صد پارہ کرد
 آسماں یک دم اماں اورا نداد
 در بدن باز آسیریں روحِ عمر
 دینِ ہمہ غم است اخلصِ لعلیں
 مردِ صحرا پا سببانِ فطرت است

از ہم پاشیدن: پراگندہ کرنا

از طلوعش صد هزار انجم غروب	ساده و طبعش عیار زشت خوب
خمیرا اندر وجود خویش زن	بگذر از دشت در و کوه و دمن
ناقد را سرده بمبیدان ستیز	طبع از باد و سیابان کرده تیز
مستی او از مئے گلغام تست	عصر حاضر زاده ایام تست
اولین محمدا را تو بود	شارح اسرار او تو بود
شاهدی گردید بے ناموس و ننگ	تابه فرزندی گرفت او را فرنگ
کج خرام و شوخ و بے بین است او	گرچه شیرین است نوشین است او

مرد صحرا! پخته تر کن خام را

بر عیار خود بزن ایام را

پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق

آدمیت زارِ مالید از فرنگ زندگی ہنگامہ برچید از فرنگ
 پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق؟ باز روشن می شود ایامِ شرق
 در ضمیرش انقلاب آمدید شب گذشت و آفتاب آمدید
 یورپ از شمشیر خود بسمل قتاد زیر گردوں رسمِ لادینی نہاد
 گر گے اندر پوستانِ برہ ہر ماں اندر کسینِ برہ
 مشکلاتِ حضرتِ انساں ازواست آدمیت را غمِ نہاں ازواست

درنگاہش آدمی آب و گل است

کاروانِ زندگی بے منزل است

رسمِ لادینی: یعنی نظامِ امور ریاست میں دین سے بے تعلق ہو جانا

ہر چہ می بینی ز الوارِ حق است	حکمتِ اشیا ز اسرارِ حق است
ہر کہ آیاتِ خدا بیند حُر است	اصلِ این حکمت ز حکمِ انظر است
بندۂ مومن از وہر و ذر تر	ہم بہ حالِ دیگران دل سوز تر
علمِ چوں روشن کند آبِ گلش	از خدا تر سند تر گرد و دلش
علمِ اشیا خاکِ ما را کمی است	آہ! در آفرنگِ تاثیرش جداست
عقل و فکرش بے عیارِ خوب و شست	چشمِ او بے نم، دلِ او سنگ و خشت
علمِ ازورسواست اندر شہر و شست	جبرئیل از صحبتش ابلیس گشت
دانشِ آفرنگیاں تیغے بدوش	در ہلاکِ نوعِ انساں سخت کوش

علم انظر: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فَا انظُرْ اِلَى الْاٰیٰتِ كَيْفَ

خُلِقَتْ یعنی نظامِ فطرت کا بغور مطالعہ کرو۔

باحسان اندر جہان خیر و شر
 آہ از افرنک و از آئین او
 علم حق را ساحری آموختند
 ہر طرف صفت نہ می آرد نفیر
 سہ لے کہ جاں را بازمی دانی ز تن
 روح شہر آندیش باید دید
 عقل اندر حکم دل بزدانی است
 چوں ز دل آزد شد شیطانی است
 زندگانی ہر زمان در کش مکش
 شرع یورپ بے نزاع قبل و قال
 در سازد مستی علم و ہنر
 آہ از اندیشہ لا دین او
 ساحری نے کافر آموختند
 تیغ را از پنجہ رہزن بگیر
 سحر این تہذیب لا دینے شکن
 تا بگرد قفسل معنی را کلید
 عبرت آموز ہست احوال حبش
 برہ را کرد ہست برگہاں حلال

تفسیر آوردن: ہجوم کرنا۔

نقش نو اندر جہاں باید نہاد از کفن و زواں چہ امید کشاد

در جینوا پستی غیر از مکر و فن صید تو این میش و آن نخچیر من!

بنکت ہا کو می نہ گنجد در سخن

یک جہاں آشوب و یک گستی فتن!

اے اسیر رنگ پاک از رنگ شو مومن خود، کافر از رنگ شو

رشتہ سو و زیاں دست تست ابروئے خاوراں دست تست

ایں کہن اقوام را شیرازہ بند رایت صدق و صفا را کن بلند

اہل حق را زندگی از قوت است قوت ہر ملت از جمعیت است

رائے بے قوت ہمہ مکر و فسوں

قوت بے رائے جہل است و جنوں

سوز و ساز و درد داغ از آسیات
 عشق را ما دلبری آموختیم
 ہم ہنر ہم دین خاک خاورست
 و انمو و ہم آنچه بود اندر حجاب
 ہر صدف را گوہر از نیسان است
 روح خود در سوز بلبل دیدہ ہم
 فکر ما جو یائے اسرار وجود
 داشتیم اندر میان سینہ داغ
 اے امین دولت تہذیب و دین
 خیز و از کار اہم بحث اگرہ

ہم شراب ہم ایام از آسیات
 شیوہ آدم گری آموختیم
 رشک گردوں خاک پاک خاورست
 آفتاب از ما و ما از آفتاب
 شوکت ہر بزرگ طوفان است
 خون آدم در رنگ گل دیدہ ہم
 زوختیں زخمہ بر تار وجود
 ہر سر لایہ نہادیم این چراغ
 آن دید میضیا بر آرا از استہیں
 نشہ افزنگ را از سر بنہ

نقشہ از جمعیتِ خاورِ منگن

و استاں خود را ز دستِ اہرمن

دانی از افرنک از کارِ فرنگ	تا کجا در قیدِ زنا و فرنگ
زخم از نوشتنِ ترا ز سوزنِ ازو	ما و جوئے خون و امیدِ نو
خود بدانی با و شاہی قاہری است	قاہری در عصرِ ماسو اگر می است
تخت و کاں شریکِ تخت و تاج	از تجارتِ نفع و از شاہی خراج
آں جہاں بانے کہ ہم سو اگر است	برز باش خیر اندر دل شہ است
گر تو میدانی حسابش را درست	از حیرتِ نرم تر کر با پس است
بے نیب از کارِ گاہ او کند	در زمستانِ پوستین او مخ
کشتن بے حرب و ضرب آئین است	مرگہا در گردشِ ماشین است

بوریا کے خود بہ قابلیش مدہ	بیدق خود را بہ فرزش مدہ
گوہر ش تفت اور وور لعلش رگ است	مشک ایں سو اگر از ناف سگ است
دہزن چشم تو خواب مخلص	دہزن تو رنگ آب مخلص
صدگرہ افکنده در کار خوش	از قماش او مکن دستار خوش
ہوشمندے از خم اوے نخورد	ہر کہ خورد اندر ہمیں میخانہ مرد
وقت سودا خند خند و کم خروش	ما چو طفلانیم و او شکر فروش
محرّم از قلب نگاہ مشتری است	یارب ایں سحر است یا سو اگر می است
تاجران رنگ بوبروند سود	ما خریداران ہمہ کور و کبود
انچہ از خاک تو رست اے مرد حُر	اں فروش و اں بپوش و اں نخور

بیدق، فرزین: پیادہ، وزیر (اصطلاحات شطرنج) تفت دار: عیب دار

آن نکو بنیاں کہ خود را دیدہ اند
 خود گلیم خویش را با فیدہ اند
 اے زکارِ عصرِ حاضر بے خبر
 چرب ستیہائے یورپ را نگر
 قالی از ابریشم تو ساختند
 باز اورا پیش تو انداختند
 چشم تو از ظاہرِ شش افسوں خورد
 رنگ و آبِ او ترا از جا برد

وائے آن دریا کہ خویش کم تپید

گوہرِ خود را ز عواصاں حسید!

چرب دستی: کاریگری

قالی: قالین

در حضور رسالت مآب

شب سہ اپریل ۱۹۳۶ء کو درار الاقبال بھوپال بوم سید محمد خاں رحمۃ اللہ علیہ
در خواب دیدم فرمودند کہ از علالت خویش در حضور رسالت مآب عرض کن

اے تو ما بیچارگان را ساز و برگ	وارہاں میں قوم را از ترس مرگ
سوختنی لات و منات کہتے رہا	تازہ کر دی کائنات کہتے رہا
در جہان ذکر و فکر انس و جان	توصلوت صبح، تو بانگِ ازاں
لذت سوز و سہرا از لالہ	در شب اندیشہ نور از لالہ
نے خدا ہا سناستیم از گا و خر	نے حضور کا ہنساں افگندہ سر
نے سجدے پیش محبوبانِ پریم	نے طوافِ کوشکِ سلطانِ میر
ایں ہمہ از لطفِ بے پایانِ تست	فکر ما پروردہ احسانِ تست

ذکر تو سرمایہ ذوق و سرور
 اے مقام و منزل ہر راہرو
 قوم را دار و بہت اندر غیور
 جذب تو اندر دل ہر راہرو
 ساز ما بے صوت گردید آنچنان
 زخمہ برد گھائے او آید گراں
 در عجم گردیدیم وہم در عرب
 مصطفیٰ نایاب از ازل بولہب
 این مسلمان زاوہ روشن دماغ
 ظلمت آباد ضمیرش بے چراغ
 در جوانی نرم و نازک چوں حریر
 آرزو در سینہ او زود میر
 این غلام ابن غلام ابن غلام
 حریت اندیشہ اور احرام
 مکتب ازوے جذبہ دین در بود
 از وجودش این قدر انعم کہ بود
 این ز خود بیگانہ این مست فرنگ
 نان جو می خواہد از دست فرنگ
 داد ما را نالہ ہائے سوزناک
 تاں خرید این فاتح کش با جان پاک

دانہ چپیں مانندِ مرغانِ ہر است
 از فضائے نیلگون نا آشناست
 شیخِ مکتبِ کم سواد و کم نظر
 از ممتسامِ اونداد اورا خبر
 آتشِ آفرنگیاں بگداختش
 یعنی این وزخ و گرگوں خستش
 مومن از زمرِ مرگ آگاہ نیست
 درش لاغالب لا اللہ نیست!
 تاولِ او در میانِ سینہ مرو
 می نیندیشد مگر از خوابِ خورد
 بہر یک نا نشترِ لا و نعیم
 منتِ صدس برائے یک شکم
 از فرنگی می خورد لات و منات
 مومن و اندیشہ را و سومنات
 قہم باخنی گوئے اورا زندہ کن
 دروشِ اللہ ہوں زندہ کن

لاغالب الا اللہ: یعنی اللہ کے سوا کوئی غالب نہیں۔

قہم باخنی: یعنی اٹھ میرے حکم سے۔

ماہمہ افسونی تہذیبِ غرب کشتہ افونگیاں بے حرب و ضرب
توازاں قہرے کہ جامِ اشکست وانما یک بند اللہ مست

تا مسلماناں باز بید خویش را

از جہانے برگزیند خویش را

شہسور ایک نفس در کشتِ عنان حرف من آساں نیاید بر زبان
آرزو آید کہ ناید تا بہ لب؟ می نہ گرد و شوق محکومِ ادب
آں بگوید لب کشتاے درو مند این بگوید چشم بکشتا لب بہ بند
گرد تو گرد و چشم کائنات از تو خواہم یک نگاہ التفات
ذکر و فکر و علم و عرف نام توئی کشتی و دریا و طوفانم توئی
آہوئے زار و زبون و ناتواں کس بہ قہرا کم نہ نسبت اندر جہاں

اے پناہ من حیریم کوئے تو

من بامیدے امیدم سوئے تو

آن نوا در سینہ پروردن کجا وز دم غنچہ واکردن کجا

نغمہ من در گلوئے من شکست شعلہ از سینہ ام بیز نخبست

در نفس سو زحج گری باقی نماند لطف قرآن سبح باقی نماند

نالہ کومی نہ گنجد در ضمیر تا کجا در سینہ ام ماند امیر

یک فضائے بے کراں می بایش

وسعت نہ آسماں می بایش

آہ زان دردے کہ در جان تن است گوشہ چشم تو داروئے من است

دراز باد و الا جان زار تلخ و بولش برمشام ناگوار

کارِ این بیماریاں برود پیش
 من چو طفلانِ عالم از روزِ خویش
 تلخی اورا فرسیدیم از شکر
 خندہ ما در لب بدوزد چارہ گر
 چون بصیری از تومی خواہم کشود
 تا بمن باز آید آن روزے کہ بود
 مہر تو بر عاصیاں افزوں تر است
 در خطِ بخششی چو مہر مادر است
 با پرستارانِ شب ارم ستیز
 باز روغنِ درِ سپرِ غم من بریز
 اے وجود تو جہاں را نو بہار
 پر تو خود را در بیخ از من مدار
 خود بدانی قدرِ تن از جاں بود (دومی) قدرِ جاں از پر تو جاناں بود
 تا ز غیر اللہ ندارم ہیچ امید
 یا مرا شمشیر گرداں یا کلید

بصیری: مشہور عربی قصیدہ بردہ کا مصنف، یہ قصیدہ حضورِ سالتمآب کی
 نعت میں ہے۔ رعایت ہے کہ بصیری کا قصیدہ بارگاہِ نبوی میں مقبول ہوا
 اور مصنف کو فالج کی بیماری سے نجات ملی۔

فکرِ من در فہمِ دینِ حالِ پاک و حقیقت
 تخیلِ کمروار سے خاکِ من نہ رست
 تیشہ ام را تیز تر گرداں کہ من
 محنتِ دارم فروں از کوہِ کن
 مومنم، از خوشی تن کا فر نیم
 بر فسانم زن کہ بدگوہر نیم
 گرچہ کشتِ عمرِ من بے حال است،
 چیز کے دارم کہ نامِ او دل است
 وارمش پوشیدہ از چشمِ ہماں
 کز سیم شبیدہ تو دار و نشان
 بندہ را کو نخواہد ساز و برگ
 زندگانی بے حضورِ خواجہ مرگ
 اے کہ دادی گور را سو ز عرب
 بندہ خود را حضورِ خود طلب
 بندہ چوں لالہ و اسغے در جگر
 دوستاش از غم او بے خبر
 بندہ اندر جہاں نالاں چوں نے
 تفتہ جہاں از غمہ نائے بے پے

در بیابان مثل چوب نیم سوز کارواں بگذشت من سوزم منوز!
اندیس دشت درے پہناوے بوکہ آید کاروانے دیگرے

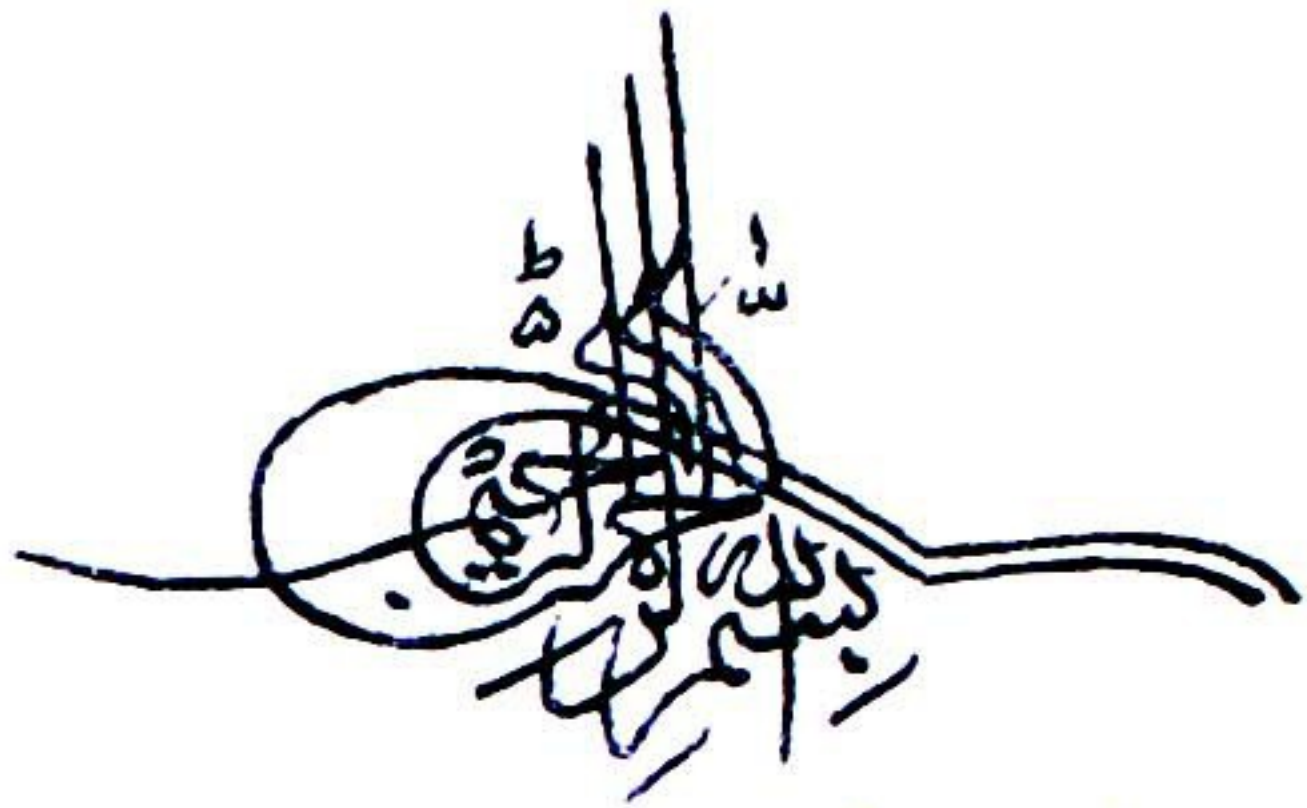
جاں زہجوردی بنالد دربن

نالہ من وائے من! اے وائے من!

مستشفى عشوی

اقبال

رحمتِ حق بر روانِ پاکِ او	تا در فغانِ شه درویشِ خو
حافظِ دینِ مہربانِ شمشیرِ او	کارِ ملتِ محکم از تدبیرِ او
ضربش ہنگامِ کسِ خارِ گذارِ او	بچوں ابو ذرِ خود گداز اندر نماز
عہدِ فاروقِ از جلالش تازہ شد	عہدِ صدیقِ از مجالش تازہ شد
در شبِ خاورِ وجودِ او چراغِ او	از غمِ دینِ در دلش چون لالہ داغ
جو ہر جانش سہرا یا جذبِ شوق	در نگاہش مستیِ اربابِ ذوق
ہر دو گوہرِ از محیطِ لالہ	خسروی شمشیرِ درویشی ننگ
این تخلصِ ہائے اتِ مصطفیٰ است	فقرو شاہیِ اوقاتِ مصطفیٰ است

ایں وقت از وجود مومن است	ایں قیام و آل سجود مومن است
فقر سوز و درد داغ و آرزوست	فقر را در خون پیدن آرزوست
فقر تا در آستان در خون پید	آفرین بر فتنه آن مرد شهید!
اے صبا اے ره نور و نیز گام	در طواف مرقدش نزدیک خم
شاه در خواب است پائستنه	غنیچه را آہستہ ترکش اگر
از حضور او مرا فرماں رسید	آنکہ جان تازه در خاکم رسید

سختیم از گرمی آواز تو
 اے خوش آن قومی کہ داند راز تو
 از عنیم تو ملت ما آشناست
 می شناییم این نواها از کجاست!

اے باغوش سحابِ ماچو برق

روشن و تابندہ از نورِ تو شرق

یک نماں در کوہسارِ مادرش

عشق را باز آن تب و تابے بخش

تا کجا در بندہا باشی اسیر

تو کلیمی راہِ سینائے بگبیر!

طے نمودم باغ و راغ و دشت و در
چوں صبا بگذشتم از کوہ و کمر

خیمہ بر از مردانِ حق بیگانه نیست
در دل او صد ہزار افسانہ است

جاوہ کم دیدم از و چہ پیدتر
یاوہ گردد در خم و پیش نظر

سبزہ در دامانِ کہسارش مجھے
از ضمیرش بزنیاید رنگ و بوے

سر زمینے کبک اوشاہیں مزاج
 اہوتے اوگیر وار شیراں خراج!
 درفضائش حجتہ بازاراں تیرخچک
 لرزہ برتن از نہیب شاں بلنگ!
 لیکن از بے مرکزی آشفته روز
 بے نظام و نامتسام و نیم سوز!
 فریاد از نیست در پڑ از شاں
 از تدر واں لپت تر پڑ از شاں!
 آہ قومے بے تب تاب حیات
 روزگارش بے نصیب از و ارات!
 آں یکے اندر سجود، ایں در قیام
 کار و بارش چوں صلوات بے امام!

ریز ریز از سنگ او مینائے او

آہ! از امروز بے فردائے او!

خطبات اقوم سرحد

اے زخود پوشید خود را با زیاب
 در مسلمانان حرام است این حجاب
 رمزدین مصطفیٰ وانی کہ چسیت
 فاش دیدن خویش را شاہ ہستی
 چسیت میں؟ در یافتن اسرار خویش
 زندگی مرگ است بے دیدار خویش
 آن مسلمانے کہ بنید خویش را
 از جہانے بوگنید خویش را
 از ضمیر کائنات آگاہ است
 تیغ لامر جودہ الا اللہ است
 در مکان و لامکان غوغائے او
 نہ سپہ آوارہ در پناہے او
 تا دلش سترے ز اسرار خداست
 حیف اگر از خویش تن نا آشناست
 بندہ حق وارث پیغمبران
 او بگنجد در جہان دیگران

تا جہانے دیکھے پیدا کند	ایں جہان کہند ابھرم نہند
زندہ مرد از غیر حق وارد فراغ	از خودی اندو وجود او چراغ
پائے او محکم بزم خیر و شر	ذکر او شمشیر و فکر او سپر
صبحش از بانگے کہ بر خیزد ز جہاں	نے ز نور آفتاب خاوراں
فطرت او بے جہات اندر جہات	او حریم و در طوافش کائنات
ذرّہ از گرد و راہش آفتاب	شاہد آمد بر عروج او کتاب
فطرت اور اکشاوار ملت است	چشم اور روشن سواد از ملت است
اندکے گم شو بخت آں خبر	باز اسے ناواں نحویش اندک خبر
در جہاں آوارہ و بیچارہ	و حدتے گم کردہ و بیچارہ
بند غیر اللہ اند پائے تست	واغم از داغے کہ در سائے تست

میر خلیل! از مکر پنهانی بترس از ضیاع روح افغانی بترس
 ز آتش مردان حق می آموزمت نکمت از پیر دهم آموزمت

تذوق از حق جو مجبوز از زید و عمر

مستی از حق جو مجبوز از بنگ و سنبل

گل محسن گل را نخورد گل را مجبور

ز آنکه گل خوار است و آنم زرد و رو

دل بگوتا جاوداں باشی جوان

از تجسلی چهره ات چون از غواں

بنده باش و بر زمین و چون سمند

چون بنسازہ نے کہ برگردن برندا

شکوہ کم کن از سپہر لاجورد
 از بخت ہم ذوق و شوق آگاہ شو
 عالم موجود را اندازہ کن
 برگ ساز کائنات از وحدت است
 در گذر از رنگ بوہائے کہن
 این کہن سامان نیرزد باد و جو
 زندگی بر آرزو وارد اساس
 چشم و گوش و ہوش تیز از آرزو
 ہر کہ تخم آرزو در دل نہ کشت
 آرزو سرمایہ سلطان و مہیر
 جز بگرد آفتاب خود مگرد
 ذرہ بہ صیاد مہر و ماہ شو!
 در جہاں خود را بلند آوازہ کن
 اندرین عالم حیات از وحدت است
 پاک شو از آرزو ہائے کہن
 نقش بند آرزوئے تازہ شو
 خویش را از آرزوئے خود شناس
 مشقت خاکے لالہ خیر از آرزو
 پائمال و گہراں حیرت منگ و خشت!
 آرزو جام جہاں بہین فقیر

آب و گل را آرزو آدم کنند آرزو ما را از خود محرم کنند
 چمن شتر را از خاک ما بر می جند ذره را پهنائے گردوں می دہد!
 پورا آذر کعبہ تعمیر کرد از ننگائے خاک را اسیر کرد

تو خودی اندر بدن تعمیر کن
 مشقت خاک خویش را اسیر کن

مسافر وارمی شو به شهر کابل و حاضر ^{میشود}

بخصوصاً حضرت ^{شاید}

شهر کابل! خطه جنت نظیر آب حیوان از لگت کاش بگیر!

چشم صائب از سوادش سرچین روشن و پائنده باد آن سرزمین

در ظلام شب سمن زارش نگر بر بساط سبزه می غلطد سحر!

آن یار خوش سواد آن پاک بوم باد او خوشتر از باد شام و روم

آب و براق و خاش تا بناک زنده از موج نسیمش مژه خاک

○ مرزا صائب تبریزی در مدح کابل میگوید

خوشا وقتی که چشم از سوادش سرچین کرد

ناید اندر حرف و صوت اسرار او	آفتابان خفستہ در کسار او
ساکنانش سیر چشم و خوش گهر	مثل تیغ از جوهر خود بے خبر!
قصر سلطانی کہ ناش و لکناست	ز اثران را گرد راهش کہمیاست
شاه را دیدم در ان کاخ بلند	پیش سلطانے فقیرے درو مند!
خلق او استلیم دلہارا کشود	رسم و آئین بلوک آنجہانہ بود
من حضور آن شر و الا گھر	بے نوا مردے بدر بار عمر
جانم از سوز کلاش در گداز	دست او بوسیدم از راه نیاز
پادشاہے خوش کلام و سادہ پوش	سخت کوشش و نرم سخنے و گرم جوش
صدق و اخلاص از نگاہش آشکا	دین و دولت از وجودش استوا
خالی و از نوریاں پاکیزہ تر	از مقام فقر و شایہی با خبر

دزنکا ہیش روزگارِ شرق و غرب
 حکمت اور ازوارِ شرق و غرب
 شہرِ بایں چوں حکیمانِ نکتہ داس
 راز دوان مدد و جزرِ مہمتاں
 پردہ ہا از طلعتِ معنی کشود
 نکتہ ہائے ملک وین را و نمود
 گفت ازاں آتش کہ داری بدن
 من ترا دانم عنبرِ نرغون
 ہر کہ اورا از محبتِ نگ و بہت
 در حضورِ آن مسلمانِ کریم
 دزنکا ہم ہاشم و محمد و است
 گفتم این سرمایہ اہل حق است
 در حضورِ آن مسلمانِ کریم
 اندر وہر بہت دارا انتہا است
 ہدیہ آوردم زت آرنِ عظیم
 در ضمیرِ روحیاتِ مطلق است
 نشہ حسرتِ بخون او و دید
 حیدر از تیرے او خیر کشا است
 داند و اندک از چشمِ چمکید
 از غمِ دین و وطن آوارہ بود
 گفت ناورد در جہاں بے چارہ بود

کوہ و دشت از اضطرابم بخیر از غمسان بے حسابم بخیر
 نالہ بابانگ ہزار آہمیں اشک با جوتے بہار آہمیں
 غیر تیراں غمگسار من نہ بود
 قوتش ہر باب را بر من کشود

گفتگوئے خسرو و الانشاہ باز با من جذبہ سہرشار داد
 وقت عصر آمدے اعلیٰ آں کہ مومن را کند پاک از جہات
 انتہائے عاشقان سوز و گداز کہ دم اندر اقدائے او نماز

راز ہائے آں قیام و آں سجود
 جذبہ بزم محسراں نتواں کشود!

بر مزار شهنشاہِ یارِ جلدِ ششمانی

بیا که سازِ فرنگ از نو بر افتاد است
 درون پرده او نغمه نسبت فریاد است!
 زمانه کهنه بستان را هزار بار آراست
 من از حرم نگذشتم که بخت بنیاد است
 درفشِ ملت عثمانیاں دوباره بلند
 چه گوئمت که به تیموریان چه افتاد است!
 خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
 که این زمین ز طلسمِ فرنگ آزاد است!

هزار مرتبہ کابل نکوتر از دولی است
 و کہ آن عجزہ عروس ہزارہ داماد است
 درون دیدہ نگہ دارم اشکِ خونیں را
 کہ من فہتیم و این دولتِ خدا داد است
 اگرچہ پیرِ حرم وردِ کالائے دارد
 کعبانگاہ کہ بر بندہ تیز پولاد است

سفرِ غزنی و زیارتِ رحیم سنائی

از نواز شہائے سلطان شہید
 صبح و شام، صبح و شام روزِ عید
 نکتہ سنج خاوردان ہندی فقیر
 میہمانِ خسرو کیوں سیریا
 تاز شہرِ خسروی گردم سفر
 شد سفر بر من سبک تر از حضر
 سینہ بکشاوم باں باوے کہ پاد
 لالہ دست از فیض او در کوہ سار
 آہ! غزنی آلِ حکیم علم و فن
 مرغزاد شیر مردان کہن
 دولت محمود را زیبا عروس
 از حنا بندان او دانائے طوس
 خفتہ در خاکش حکیم غزنوی
 از نوازے او دل مردان قوی
 آلِ حکیم غیب آلِ صاحب مقام
 ترک جوشِ رومی از ذکرش تمام

من زُپیدا اوز پنهان در سرور
 او نقاب از چہرہ ایمان کشود
 ہر دور از حکمت قرآن سبق
 در فضائے مرتدا و سوختم
 گفتم اے بنیندہ اسرارِ جاں
 عصر ما وارفتہ آب و گل است
 مومن از افرنگیاں دید آنچه دید
 تا نگاہ او ادب از دل نخورد
 اے حکیمِ غیبِ امامِ عارفان
 آنچه اندر پردہ غیب است گوے
 ہر دور اسرما یہ از ذوق حضور
 فکر من لغت بدیر مومن وانمود
 او ز حق گوید من از مردانِ حق
 تا مستعارِ نالہ اند و ختم
 بر تو روشن این جہان و آجہاں
 اہل حق را مشکل اندر مشکل است
 فتنہ ہا اندر حرم آمد پدید
 چشم اورا جلوہ افرنگ برد
 پختہ از سفیض تو خامِ عارفان
 بوکہ آب رفتہ باز آید بجوے

روح حکیم سنائی از ہشتاد و نین

جواب می دہد

راز دین خیر و شکر شتم ز فقر زندہ و صاحب نظر شتم ز فقر
 یعنی آن فقرے کہ داند راہ را پسند از نور خودی اللہ را
 اندرون خویش جوید لا الہ در تہ شمشیر گوید لا الہ
 فکر جاں کن چون نہاں بر تن متن ہچو مرداں گوئے در میدان فلک
 سلطنت اندر جہان آب و گل قیمت اوقطہ از خون دل
 مومناں زیر سپہر لا جورد زندہ از عشق اندونے از خواب خورد
 می ندانی عشق و مستی از کجاست؟ این شعاع آفتاب مصطفیٰ است

زندہ تاسوز او در جان تست
این نگہ دارندہ ایمان تست
بہم شوا از رموز آب و گل
پس بزن بر آب و گل اکسیر دل
دل زدیں سرختمیہ ہر قوت است
دیں ہمہ از معجزاتِ صحبت است
دیں مجواندر کتب اے بے خبر
علم و حکمت از کتب دین از نظر
بو علی دہندہ آب و گل است
بیخبر از خستگیاں دل است
نیش و نوش بو علی سینا ہل
مصطفیٰ بحر است موج او بلند
چارہ ساز یہائے دل از اہل دل
مدتے بر ساحلشن بچیدہ
خیزو این دریا بجوئے خویش بند
یک ماں خود را بدریا در شکن
لطیف ہائے موج او ناویدہ!
تا روان رفت باز آید بہ تن
اے مسلمان جسرا براہ حق مرو
نامہید از رحمتِ عالم مشو

پرودہ بگذار آشکارائی گزین
 دوشش دیدم فطرت بیاب را
 چشم او بر زشت و خوب کائنات
 دست او با آب و خاک اندر ستیز
 گفتمش در جستجویِ مکتبی؟
 گفت از حکمِ خدائے ذوالمنن
 مشت خاک را بصدنگ آرمو
 آخر او را آب رنگ لاداد
 باش تا بینی بہارِ دیگرے
 ہر زمان تدبیر با وار و رقیب
 تا بہ لرزد از سجود تو زمین
 روح آں ہنگامہ اسباب را
 در نگاہ او عنیب کائنات
 آں بہم پیوستہ این بیزدین
 در تلاشِ تار و پوسے مکتبی؟
 آدمے نو سازم از خاک کہن
 پے بہ پے تابید و سنجید و فرود
 لا اِلٰہَ اِندَر ضمیبِ ارونہاد
 از بہارِ پاستان رنگیں ترے
 تا نگیری از بہارِ خود نصیب

برورون شاخ گل دارم نظر غنچه ہا را دیدہ ام اندر سفر!
 لاله را در وادی و کوه و دمن از میدان باز نتوان داشتن

بشنو و مردے کہ صاحب جستجو بہت

نغمہ را کہ ہنوز اندر گلو بہت!

بر مزارِ سلطان محمود علیہ الرحمۃ

خیز و از دل ناله ہائے اختیار
 آہ آہ آن شہرے کہ اینجا بود پارہ
 آن دیار و کاخ و کوہ پرانہ بسیت
 آن شکوہ و قال و فرافسانہ بسیت
 گنبدے ادرطوف و چرخ بریں
 تربتِ سلطان محمود بسیت
 آنکہ چوں کودک لب کوثر بست
 گفت در گوارہ نام او نخست
 برق سوزاں تیغ لے زہار او
 دشت و در لرزندہ از بلغار او
 زیر گردوں آیت اللہ تبارش
 قدسیاں قرآن سر برترش
 شوخی و سکرم مرا از من ر بود
 تا نبوم در جہان بیوز و دود
 رخ نمود از سینہ ام آن آفتاب
 پردگیہا از فروغش بے حجاب

مہر گردوں از جلالش در رکوع
 وارہیم از جہانِ چشم و گوش
 شہرِ عزیزین! یک بہشتِ نگ بو
 قصر ہائے اوقطار اندر قطار
 نکتہ سنج طوس را دیدم بزم
 روح سیر عالم اسرار کرد
 آن ہمہ شتافی و سوز و برور
 تنخم اشکے اندراں ویرانہ کاشت
 از شعاعش دوش می گرد و طلوع!

فاش چوں امروز دیدم صبح دوش
 آجوبہا نغمہ خواں در کاخ و کو
 آسماں باقبہ ہائش ہم کنار
 لشکر محو را دیدم بزم
 تا مرا شوریدہ بیدار کرد
 در سخن چوں زند بے پروا جسو
 گفتگو ہا با خدائے خویش و شنت

تا نبودم بخیب راز راز او
 سوختم از گرمی آواز او

مناجاتِ مردِ شورید و پیرانہ غزنی

لالہ بہر یک شعاع آفتاب دار و اندر شاخ چنیدیں بیچ و تاب
 چوں بہار اور اکند عریان فاش گودش جز یک نفس اینجا مباحش!
 ہر دو آمد یک گدرا سا زو برگ من ندانم زندگی خوشتر کہ مرگ!
 زندگی پیچہ مصافِ نیش و نوش رنگِ نم امروز را از خونِ دوش!

الاماں از مکہ ایام الاماں

الاماں از صبح و از شام الاماں!

اے خدا اے نقشبندِ جانِ تن با تو این شوریدہ دارد یک سخن
 فتنہ ہا بسیم دریں دیر کہن فتنہ ہا در خلوت و در انجمن

عالم از تفتیر تو آمد پدید	یا خدائے دیگر اور آفت پدید!
ظاہرش صلح و صفا باطن ستیز	اہل دل را شیشہ دل ریز ریز!
صدق و اخلاص صفا باقی نما	”آن قدح بشکست آن ساقی نما“
چشم تو بر لاله رویان فرنگ	آدم از افسون شاں بے آب و رنگ
از کہ گیر در لبط و ضبط این کائنات؟	اے شہید عشوہ لات و منات!
مروحی آن بندہ روشن نفس	نامب تو در جہاں و بود و بس
او بہ بند لقرہ و فرزند وزن	گر تو انی سو منات او شکن
این مسلمان از پرستار ان کسیت؟	در گریبانش یکے ہنگامہ غسیت!
سینہ اش بے سوز و جانش بے خروش	اوسہ اہل است و صور او خموش!
قلب او نامحکم و جانش نرند	در جہاں کالائے او نا از حمند

در مصافِ زندگانی بے ثبات دارد اندر آستین لاتِ منات
 مرگ را چون کافران اندہلاک آتشِ او کم بہا مانندِ خاک!
 شعلہ از خاکِ او باز آفریں آن طلبِ آن جستجو باز آفریں
 باز جذبِ اندر وں اورا بدہ آن حسنونِ ذوقنوں اورا بدہ
 شرق را کن از وجودش استوار صبح فردا از گریانش برار!

بحرِ آسما را بچوبِ او شکاف
 از شکوہش لرزہ آسگن بہ قاف!

قندھار و زیارتِ خرقہ مبارک

قندھار آن کشورِ مینو سواد اہل دل را خاکِ او خاکِ مراد
 رنگِ ہا بوہا ہوا ہا آب ہا آب ہا تا بند چوں سیلاب ہا
 لالہ ہا در حنوتِ کہسار ہا نار ہا منخ بستہ اندر نار ہا
 کھڑے آن شہر است ہا را کھڑے دو ہا سار ہاں بو بند محل سوئے دو ہا

می سرایم دیگر از یارانِ نجد

از نوائے ناقہ را آرم بوجہا

غزل

از دیرِ منغانِ آیم بے گردشِ صہبامست!
 در مننزلِ لاکووم از بادہِ الہامست!
 دانم کہ نگاہِ او ظرفِ ہمہ کس بیند
 کردہست مراسقی از عشوہ و ایامست!
 وقت است کہ بکشتا تم میحانہ رومی باز
 پیرانِ حرم ویدیم در صحنِ کلیسامست!
 این کارِ حکیمہ نسبت، و اما ان کیلیمہ گیر
 صد بندہ ساحلِ مست یک بندہ دریامست!

دل را چسبن بر دم از بادِ چسبن افسرد
 میرد به خمیابانها این لاله صحرامست!
 از حرفِ دلا و پریش اسرارِ حرم پیدا
 دی کافر کے دیدم در وادئی لطجامست!

سینا است کہ فاران است یارب چچ مقام است این؟
 ہر ذرۂ خاک من چشمے است تماشا مست!
 خرقۃ ال برزخ لا یغیان " دیدش در نکتہ " لی خرقتان "
 دین او آئین او تفسیر کل در حبین او خط تفتدیر کل

۔ بَرزَخٌ لَّا یَغْیَانُ : تفسیح بآیہ قرآن

۔ لٰی خَرَقَتَانِ الْفَقْرَ وَالْجَبَاهِی - حدیث

عقل را او صاحبِ اسرار کرد	عشق را او تیغِ جوهرِ دراز کرد
کاروانِ شوق را او منزل است	ماہمہ یکِ مشتِ خاکِ کیم اول است
اشکارا ویدیش اسرارے ہست	در ضمیرش مسجدِ اقصائے ہست
اندازِ پیراہنِ او بونے او	داد مارا نعرۃ اللہ ہوق
با دلِ من شوقِ لے پروا چہ کرد!	بادۂ پُر زورِ باہمی سنا چہ کرد!
رقصد اندر سینہ از زورِ جنوں	تا نہ راہِ دیدہ می آید بروں!
گفت من جبرِ بلیم و نورِ مہسین	پیش ازین اورا ندیدم این چنین!
شعرِ روحی خواند و خندید و گریست	یارِ بایں دیوانہ فرزانہ کیست!
در رسمِ با من سخن نہ دانہ گفت	از مے و مِخِ زادہ و پیمانہ گفت!

۰ اسرارے: تبلیغِ بابیہ قرآنی

گفتنش این حرفِ پیاکانہ چسیت لب فرو بند این مقامِ عاشقی است
 من ز خونِ خویش پروردم ترا صاحبِ آسحہ کرم ترا
 بازیاب این نکتہ را اے نکتہ رس عشقِ مراں ضبطِ احوال است پس
 گفت عقل و ہوش آزار دل بہت! مستی و وارفتگی کار دل بہت!

نہ ہا زد تا فتاد اندر سجود

شعلہ آواز او بود، او نبود!

بر مزارِ حضرت احمد شاہ بابا علیہ الرحمہ

موسسِ ملتِ افغانیہ

تربتِ آلِ خسرو روشن ضمیر از ضمیرش ملتِ صوت پذیر

گنبدِ اوراحم داند سپہر با فروغ از طوفِ اوسیمائے مہر

مثلِ فاتحِ آلِ امیرِ صفِ شکن سکہ زوہم با تسلیم سخن

ملتے را داد ذوقِ جستجو قدسیاں تسبیحِ خواں بر خالِ او

از دلِ دستِ گہریزیے کہ داشت سلطنتِ ہابرو و لے پراگنداشت

نکتہ سنج و عارف و شمشیرن روحِ پائش با من آمد در سخن

۵۔ فاتح: سلطان محمد فاتح فاتح قسطنطنیہ

گفت می انم مقام تو کجا ست
 نغمہ تو خاکیاں را کیمیا ست
 نخست سنگ از فیض تو دارا دل
 روشن از گفتار تو سینا دل
 پیش ما اے آشنائے کوئے دوست
 یک نفس بنشین کہ داری بویے دوست
 اے خوش آں کو از خوری آئینہ سنا
 وندراں آئینہ عالم را شناختا
 پیر گردید این زمین و این سپهر
 ماہ کور از کور چشمیہائے مہر
 گرمی ہر سنگا مہ می بایدیش
 تا نخستیں رنگ و بو باز آیدیش
 بندہ مومن سیریلی کند
 بانگ او بہر کہنہ را برہم زند
 اے ترا حق واد جان ناشکیب
 تو ز ستر ملک وین داری نصیب

فاش گو با پور نادرفاش گویے

باطن خود را بہ ظاہر فاش گویے

خطاب پادشاہ اسلام علیہ السلام حضرت طاہر شاہ

اَیَّدَہُ اللّٰهُ بِنَصْرِہٖ

کے قبائے پادشاہی برتو رہت سایہ تو خاک مارا کیمیاست

خسروی را از وجود تو عیار سطوت تو ملک دولت اوصاف

از تو اے سرمایہ فتح و ظفر تخت احمد شاہ راشانی دگر

سینہ ہا بے مہر تو ویرانہ بہ از دل و از آرزو بیگانہ بہ

آبگوں تنیخے کہ داری در کمر نیم شب از تاب او گرو و سحر

نیک می دانم کہ تیغ نا دراست من چہ گویم باطن او ظاہر است

حرف شوق آوردہ ام از من پذیر

از فقیرے مرسلطانی بگیر

اے نگاہ تو زشتا ہیں تیز تر
 ایں کہ می بینیم از تقدیر کسیت؟
 روز و شب آئینہ تدبیر ماست
 باتو گو تم اے جوانِ سخت کوش
 ہر کہ خود را صاحبِ امروز کرد
 او جهانِ رنگ بورا آبروست
 مرو حق سرمایہ روز و شب است
 بندہ صاحب نظر پیرام
 از نگاہش تیز تر شمشیر نیست
 لزد از اندیشہ آں بختہ کار
 گرد این ملکِ خدا دوسے نگر
 چسیت آں حزیے کہ می بستیست؟
 روز و شب آئینہ تقدیر ماست
 چسیت فردا؟ دختر امروز دوش
 گرد او گرد و سپہر گرد کرد
 دوش از او امروز از و فردا ازوست
 زان کہ او تقدیر خود را کوکب است
 چشم او بنیائے تقدیر ام
 ماہمہ پیرا او پیر نیست
 حادثات اندر بطون وز کارا

چوں پدراہل ہنر را دوست دار
 بندہ صاحب نظر را دوست دار
 ہمچوں آن خلد آشیاں بیدارزی
 سخت کوشش و پرہم و کرارزی
 می شناسی معنی کرار حلیت؟
 این مقامے از مقامات علی^{رض} است
 امتاں را در جهان بے ثبات
 نیست ممکن جز بکراری حیات
 سرگذشت آل عثمان را نگر
 از فریب غریباں خونیں جگر
 تازگاری نصیب داشتند
 در جہاں دیگر علم افراشتند
 مسلم ہندی چرا میداں گذشت؟
 ہمت او بولتے کرار ی نہا^شت!
 مشقت خاکش آنچناں گزیدہ سرد
 گرمی آواز من کارے نکروا
 ذکر و فکر ناوری در خون تست
 قاہری بالہبری در خون تست
 اے فروغ دیدہ برنا و سپیر
 سرکار از ہاشم و محمود گیسر

ہم ازاں مرتے کہ اندر کوہ و دشت
 روز ہا شب ہا تپیدن می توان
 صد جہاں باقی است قرآن ہنوز
 بازفتساں را ازاں سوزے بدہ
 ملتے گم گشتہ کوہ و کمر
 زانکہ بود اندر دل من سوز و درد
 کار و بارش را نکو سنجیدہ ام
 مرد میدان زندہ ز اللہ ہوں است
 بندہ کو دل غیبی اللہ ہوں است
 حق ز تیغ او بلبند را وا زہ گشت
 عصر و بگر آتش دیدن می توان
 اندر آیتش یکے خود را بسوز
 عصر اورا صبح نو روزے بدہ
 از جہنیش دیدہ ام حمزے دگر
 حق ز تقدیرش مرا آگاہ کرد
 آنچہ پنهان است پیدا دیدہ ام
 زیر پائے او جہان چار سوت
 می توان سنگ از زجاج او شکست

۵۔ والا حضرت شاہ ولی خان

اونگنجد در جهان چون و چسند تهمت ساحل با این در مہمند

چوں ز روئے خویش برگیر و حجاب

او حساب است او ثواب است او عذاب

برگ ساز ما کتاب و حکمت است این دو قوت عتبار ملت است

آن فتوحاتِ جهانِ فوق و شوق این فتوحاتِ جهانِ تحت و فوق

ہر دو نعمِ خدائے لایزال مومنانِ آن جمال است این جلال

حکمتِ اشیا فرنگی را و نصیحت اصل او جز لذتِ حبیب و نصیحت

نیک اگر بینی مسلمان ز اوہ است این گہرازد دستِ ما افتادہ است

چوں عرب اندر اروپا پرکش علم و حکمت را بنا و بگر نہا

وانہ آن صحرا نشینان کاشتند جہاںش از فرنگیاں برداشتند

این پری از شیشہ اسلافِ ست
 باز صیدش کن کہ او از قافِ ست
 لیکن از تہذیبِ لادینے گریز
 زال کہ او با اہل حق دارند ستیز
 فتنہ ہا این فتنہ پر از آورد
 لات و عترتے و حرم باز آورد
 از فسوس دیدہ دل نا بصیر
 روح از بے آبی او تشنہ میرزا
 لذتِ بیتابی از دل می برد
 بلکہ دل زیں سپیکر گل می برد
 کہنہ دزوغے غارت و بر بلاست
 لالہ می نالہ کہ داغ من کجاست
 حق نصیب تو کند رذوق حضور
 باز گویم آنچہ گفتم در زبور
 ”مردن و ہم زسیتن لے نکتہ رس
 این ہمہ از اعتبارات است و بس

مردِ کُرد سوزِ نوا را مردِ
 لذتِ صوت و صدا را مردِ
 پیشِ چنگِ مست و سرِ است کورِ
 پیشِ رنگِ زنده در کورِ است کورِ
 روحِ باحقِ زنده و پائیدار است
 ورنه این را مردِ آن را زنده است
 آنکه حقی لایموت آمد حق است
 بسین باحقِ حیاتِ مطلق است
 هر که بے حق زلیست جز مردِ نیست
 گد چس در ماتم اوزار نیست

بر خور از قرآن اگر خواهی ثبات
 می دهد ما را پیام لا تخف
 قوت سلطان و میر از لا اله
 تا و تیغ لا و الا و شیم
 خاوراں از شعله من روشن است
 از تب تا بم نصیب خود بگیر
 گوهر دریائے قرآن سفته ام
 با مسلمانان غم بخشیده ام
 عشق من از زندگی دار و سراغ
 نکتہ ہائے خاطر افزونے کہ گفت؟
 در ضمیرش دیده ام آب حیات
 می رساند بر مقام لا تخف
 ہیبت مرد فقیر از لا اله
 ما سوال الله ان نشان نکند شیم
 اے خنک مردے کہ در عصر من است
 بعد ازین ناید چو من مرد فقیر!
 شرح رمز صبغۃ الله گفته ام
 کند شاخے رائے بخشیده ام
 عقل از صہبائے من روشن باغ
 با مسلمان حرف پرسونے کہ گفت؟

باچونے نالیدم اندر کوہ و دشت
 تا مقام خویش برین فاش گشت
 حرف شوق آموختم واسو ختم
 آتش افسردہ باز آفر و ختم
 با من آہ صبح گلے دادہ اند
 سطوت کو ہے بگا ہے دادہ اند
 دارم اندر سینہ نور لاکا لاکا
 در شراب من سرور لاکا لاکا
 فکر من گردوں میر از فیض است
 جوئے ساحل نا پذیر از فیض است

پس بگیر از بادۂ من یک دو جام
 تا در خشتی مثل تیغ بے نیام!

پاکستان ٹائمز پریس لاہور میں چھپوایا
مذہبِ نبی صلیح الدین نے جاوید منزلِ علاء اقبال اور مولانا ابوالخیر شانی کی

ملنے کا پتہ

شیخ غلام علی ایڈیٹر

بند روڈ
کراچی

اردو بازار
لاہور

کشمیری بازار
لاہور

جلد ۱

غیر طلبہ